

NPH-NYTT

for sol
Ac

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Årg. 3 1975, Mars

Nr 1

Redaktionens adress: Ing. Erik Witting, Torngatan 64, S-54200 MARIESTAD

N P H : S M E D L E M S M Ö T E I O S L O 1 9 7 5

Som framgått av utsända kallelser avhåller Föreningen Nordiska Pappershistoriker under tiden 16 - 18 juni 1975 sitt 4:e medlemsmöte i Oslo. En organisationskommitté, bestående av hrr Fiskaa och Wasberg, har med stor beredvillighet och brinnande intresse åtagit sig alla arrangemang inför mötet och utarbetat ett program, som blir både varierande och innehållsrikt.

Här följer några axplock:

Rapporter om aktiviteter i resp. länder sedan mötet i Markaryd 1973.
Bland anmälda talare kan nämnas:

Dr Ø Wendelbo: Om frigjøring av vannskadet papper med hjälp av enzymer.

Ing. H Ericson: Vattenmärket i fysikalisk och teknisk belysning. (Författaren lämnade en första presentation av ämnet i NPH-Nytt nr 4/1974 och kommer att djupare analysera detta, delvis med anknytning till E G Loebers uppsats i detta nummer.)

Stadgeenliga mötesförhandlingar.

Studiebesök vid Papirindustrins Forskningsinstitut, (PFI).

Heldagsutflykt till Sundvollen och Krok-kleven.

Till mötet har hittills anmält sig 20 personer, men det torde ännu, för den som av någon anledning dröjt med sin anmälan, finnas möjlighet att reservera hotellrum, om denna anmälan omgående insändes till Universitetsbibl. H M Fiskaa, Gabelsgaten 47, OSLO 2.

VÄL MÖTT, ALLA NPH:ARE, I OSLO I FAGER MIDSOMMARTID!

Red.

NORDISK PAPPERSHISTORISK BIBLIOGRAFI

Ett upprop

En angelägenhet, som borde ligga Föreningen Nordiska Pappershistoriker om hjärtat, är att med förenade ansträngningar åstadkomma en nordisk pappershistorisk bibliografi. Glädjande nog har ju under de senaste decennierna allt flera framställningar som rör detta ämne publicerats, både i form av enskilda arbeten och i form av uppsatser och artiklar i tidskrifter eller (hand)böcker. Samtidigt börjar litteraturen bli svår att överblicka för andra än de initierade.

Det övergripande målet måste sättas högt: en fullständig bibliografi som täcker allt som skrivits av nordiska pappersforskare och/eller om nordisk pappershistoria, oavsett på vilket språk och var arbetet publicerats. Det mer närliggande målet är att förteckna vad som publicerats under de två år som gått sedan medlemsmötet i Markaryd. Vid det senaste styrelsemötet i Stockholm åtog sig representanter från de olika medlemsländerna att upprätta bibliografier över litteraturen 1973-1975. Dessa förteckningar kan läggas till grund för en önskvärd utbyggnad bakåt i tiden. Vid medlemsmötet i Oslo bör en kommitté utses att på nationell basis upprätta en retrospektiv bibliografi. Åtminstone till en början är det rådligt att publicera den i stencilerad form för att sedan ändringar och tillägg skett söka anslag för publicering i tryckt form.

Jag vill här nedan föreslå en systematik, vilken måhända är illa genomtänkt. Om den läggs till grund för bibliografin 1973-75 kan det konkreta arbetet med denna ge uppslag och synpunkter till förbättringar - eller motförslag. Det är min förhoppning att vi i Oslo kan enas om ett förslag att arbeta vidare med.

Eftersom det finns ett flertal sätt att ange titlar, vill jag även föreslå modeller för detta, vilka naturligtvis även står öppna för diskussion.

JAN OLOF RUDÉN

Förslag till systematik för NORDISK PAPPERSHISTORISK BIBLIOGRAFI

Systematisk del.

1. Bibliografi och arkivkännedom
 - 1.1 Bibliografi. Allmänt.
 - 1.11 Danmark
 - 1.12 Finland
 - 1.13 Norge
 - 1.14 Sverige
 - 1.2 Arkivkännedom. Allmänt.
 - 1.21 Danmark
 - 1.22 Finland
 - 1.23 Norge
 - 1.24 Sverige
2. Periodica. Allmänt.
 - 2.1 Danmark
 - 2.2 Finland
 - 2.3 Norge
 - 2.4 Sverige

3. Utomnordisk pappershistoria.
4. Nordisk pappershistoria. Allmänt.
 - 4.1 Dansk pappershistoria. Allmänt.
 - 4.11 Enskilda pappersbruk, -fabriker
 - 4.2 Finsk pappershistoria
 - 4.3 Norsk pappershistoria
 - 4.4 Svensk pappershistoria
5. Biographica. Allmänt.
 - 5.1 Danmark
 - 5.2 Finland
 - 5.3 Norge
 - 5.4 Sverige
6. Systematisk pappersforskning.
 - 6.1 Teknologi (papperstillverkning)
 - 6.2 Terminologi
 - 6.3 Datering med hjälp av vattenmärken
 - 6.4 Metoder för avbildning av vattenmärken
 - 6.5 Papper och samhälle
 - 6.6 Papper som handelsvara
7. Ikonografi (Utgåvor av vattenmärkesavbildningar). Allmänt.
 - 7.1 Utomnordiska vattenmärken
 - 7.2 Nordiska vattenmärken
 - 7.21 Danmark
 - 7.22 Finland
 - 7.23 Norge
 - 7.24 Sverige
8. Heraldik ??
9. Övrigt

Anm. Som synes har nationell underdelning föreslagits för ett flertal avdelningar. Måhända visar det sig vid det konkreta arbetet att det är mer praktiskt att hålla varje lands litteratur samlad istället för denna underdelning. Vid utarbetandet av de nationella bibliografierna är det ju naturligt att endast taga hänsyn till det egna landet. Märk även att ett arbete på grund av sitt innehåll kan behöva anföras under flera avdelningar. Detta gäller naturligtvis inte minst antologier av typen "En bok om papper" som innehåller uppsatser i skilda ämnen (särkatalogiseras alltså).

När bibliografin fått ett visst omfång bör den kompletteras med en alfabetisk del (författare + förkortad titel) med hänvisning till den systematiska delen genom ett nummer (den systematiska delen genomnumreras alltså). Men detta blir en senare fråga.

Försök till utnyttjande av systematiken och samtidigt modeller för titelkopior.

1.1 Bibliografi. Allmänt.

LILJEDAHL, GÖSTA, Nyare litteratur rörande vattenmärken. (Historisk Tidskrift 1958, 206-220). Litt.

1.23 Arkivkännedom. Norge.

FISKAA, HAAKON M., Papir og vannmerker i norske diplomer 1371-1524. (NPH-Nytt 2, 1974, h.1, 1-10; h.2, 3-16; h.3, 1-13; h.4, 1-17.). Vn.

2. Periodica. Allmänt.

NPH-NYTT. Medlemsblad för Föreningen Nordiska Pappershistoriker.
Red. Erik Witting, Mariestad. Årg.1 (1973). H.1/2-4, årg.2 (1974).
H.1-4. (Duplic.)

2.4 Periodica. Sverige.

Silverbladet. AB Brusafors-Hällefors personaltidning. Ansv.utg. Gunnar Olsson. Vinmerby. Årg. 11 (1974). H. 1-24.

3. Utonnordisk pappershistoria.

FISKAA, HAAKON M., Papir og vannmerker i norske diplomer 1371-1524. (NPH-Nytt 2, 1974, h.1, 1-10; h.2, 3-16; h.3, 1-13; h.4, 1-17.). Vn.

4. Nordisk pappershistoria. Allmänt.

ERICSON, HARRY, Tillvägagångssättet vid lokalhistorisk forskning. (NPH-Nytt 1, 1973, h.3, 3-8.)

4.41 Svensk pappershistoria. Enskilda institutioner.

Katrineforsbolagen genom tiderna. En minnesskrift utg. av Katrinefors Aktiebolag. Ill. Katrinefors 1949.

Silverdalens pappersbruk 100 år. 67 s., ill. (Silverbladet extranr årg. 11, 1974, h.24.)

Ösiöfors. 18 s., ill. Vinmerby 1965.

5.2 Biographica. Finland.

Hellsten, Ephraim.

KARLSSON, KURT K., Om Finlands första och enda handpappersmakare Ephraim Hellsten vid Järvenoja. (NPH-Nytt 2, 1974, h.4 24-30.)

5.3 Biographica. Norge.

Fiskaa, Haakon M.

LILJEDAHL, GÖSTA, H.M. Fiskaa 80 år. (NPH-Nytt 2, 1974, h.2, 1.) Bibliogr.

6. Systematisk pappersforskning.

LILJEDAHL, GÖSTA, Om vattenmärken i papper och vattenmärkesforskning. (filigranologi). (Biblis 1970, 91-129.) Ill. Vn, Summary.

6.2 Terminologi.

FISKAA, HAAKON M., Har papir en rett- og vrangside? (Bibliotek og forskning 19, 1973, 96-101.) Summary.

6.4 Reproduktionsmetoder för vattenmärken.

GRÖNVIK, ANNA, PM ang. Beta-radiografering (C-14). (NPH-Nytt 1, 1973, h. 1/2, Bilaga 2.) Litt.

Märk att inordningen sker efter innehållet i arbetet och ej efter titeln (som ibland kan vara intetsägende). Här har även indikerats små "nyttiga" anmärkningar av typen Ill(ustrationer), Vm (vattenmärkesavbildningar), Bibliogr(afi), Litt(eraturlista), Summary. Det finns säkert fler.

oooo0000oooo

KRITERIER ÖVER LIKHETER MELLAN VATTENMÄRKEN

av E G Loeber

(Översättning från Papiergeschichte, häfte 1-3, 1971 s.15 ff)

Vi utgår från tillverkningen av det handgjorda papperet, där ark för ark formas, guskas, pressas, torkas och eventuellt också limmas och glättas.

Härvid gäller principen att inget händelseförlopp upprepar sig någonsin under exakt lika förhållanden. Underförstått betyder detta, att ett uppnått resultat i princip alltid skiljer sig från det föregående och det nästkommande. Skillnaderna kan synas vara obetydliga men kan trots detta inte förnekas.

Om man frågar sig hur dessa skillnader mellan handgjorda ark uppkommer, så framkommer följande grundorsaker:

A. MASSAN.

1. Efter varje avslutad formning minskar inte bara fiberhalten i kypen, utan
2. förhållandet mellan långa och korta fibrer ändrar sig till nackdel för de förstnämnda.
3. Vid påfyllning av kypen ändras fiberhalten ånyo, men denna gång med fördelar för de längre fibrerna och högre fiberhalt.
4. Det från kypen formade arket ändrar sig följaktligen oupphörligt beträffande koncentration och sammansättning av långa och korta fibrer.
5. Dessa fibrer lägger sig också olika på viraduken och kring trådfiguren genom de rörelser som åstadkommes vid arkets formning.
6. Varje ark uppvisar skillnader i förhållandet mellan fibrer i längd- och tvärriktningen.
7. Ändrar man massasammansättningen (linne, hampa resp. bomull) så måste man räkna med ganska stora skillnader i papperets genomsiktlighet (och senare även vid krympningen under torkningen).
8. Graden av rötning och malning är emellanåt av betydelse och framkallar skillnader som påverkar vattenmärkenas tydlighet olika mycket.

B. FORMEN.

1. Som utgångspunkt väljes här den ena av ett formpars båda former, då aldrig två former är identiskt lika beträffande bottentrådar eller trådfigur.
2. Under arbetets gång utsättes formen för ändringar och särskilt just under guskningen, då arket på formen avsättes på filten.
3. Genom ständigt upprepande av detta moment utmattas metalltråden i viraduken och trådfiguren.
4. Detta blir först märkbart i sy- och bindtrådar men i längden även på kedjetrådar och trådfigur.
5. Om de förstnämnda släpper eller lossnar, kan trådfiguren förskjuta sig åt vänster eller höger (i andra hand uppåt eller nedåt).
6. Bottentrådarna utsätts för ändringar.
7. Härvid kröker sig trådfiguren och
8. delar av denna lossnar för att slutligen brytas av.
9. Erforderliga reparationer göres.
10. Lagningsställena påbättras.
11. Hela trådfiguren sys fast på nytt eller
12. en helt ny trådfigur av liknande utseende fastsättes antingen på ursprunglig plats eller några bottentrådar högre upp eller längre ned.
13. Om man bedömer att botten- och bindtrådar har utsatts för alltför starkt slitage, kan det även förekomma att man flyttar över den ännu användbara trådfiguren till en ny form. De skillnader som då uppkommer är till och med jämförbara med dem som finns på tvillingformen, om dessa inte avsiktligt tillverkats på annat sätt.

C. GUSKNINGEN.

1. Om guskaren guskar av formen på filten hårdare än vanligt, så "krossas" det våta arket och viramarkeringen påverkas.
2. Om formen råkar förskjutas vid avguskningen så blir inte bara vattenmärket oklart utan det uppkommer storleksavvikelser.
3. Slarvig guskning utsätter bottentrådar och trådfigur för överdriven påverkan och åstadkommer sådana ändringar på formen, som tidigare nämnts under B 3-8.
4. Filtens sugförmåga har även inflytande på arkets genomskinlighet.
5. Lagningar av filter igenkännes för det mesta i pappersarken genom att formduksmarkering eller vattenmärken blir skadade.

D. PRESSNINGEN.

1. Genom hårdare eller lättare press påverkas konsistensen och även papperets struktur och
2. kanske arkets storlek.
3. Genom för snabbt och för hårt presstryck kan man helt krossa papperet, så att ribbningen och vattenmärket knappast går att urskilja.

E. TORKNINGEN.

1. Pappersarkens krympning vid torkningen är procentuellt olika i tvär- och längdriktningarna. Vid handformade ark räknar man idag vanligen med 4 - 4,5% i längdriktningen och 2 - 2,5% i tvärriktningen.
2. Förhållandet mellan dessa båda tal påverkas dock ganska starkt av fiberlängd och variationer i fiberorienteringen.
3. Genom snabbare torkning får man en starkare krympning, vilket gör att alla ark inte har samma mått.
4. De ark som hängs närmast takluckorna eller de som är ytterst om man torkar arken genom upphängning torkar snabbast och krymper därför mest.
5. Omslag i väderleksförhållandena från en dag till en annan inverkar även på torkning och krympning.
6. Krympningen påverkas också tydligt av sådana faktorer som annan massasammansättning (A-7) eller annan malning och rötning (A-8).

F. LIMNINGEN.

1. Lätt fuktning med lim- och alunvatten och förnyad torkning torde ha samma inverkan på papperet som redan nämnts under torkning (E 1-6).
2. I vad mån det limskikt som pappersarken blir överdragna med har ett liknande inflytande är mig inte bekant.

G. GLÄTTNINGEN.

1. Fastän det kan finnas ganska betydande skillnader på ytan vid glättningen, är jag inte av den åsikten att detta arbetsmoment kan framkalla andra ändringar på pappersprovet än mycket små storleksskillnader.

H. ARBETAREN.

1. Under vissa omständigheter kan byte av arbetare vid formning, guskning, pressning o.s.v. leda fram till skillnader, vilka avspeglar sig i papperet. Varje arbetare har dock sin egenart.
2. Insättandet av en lärling torde i detta avseende lämna tydliga spår.

Utan tvivel är många av de här anförda grunderna inte orsaken till skillnader som kan observeras från ark till ark, men trots detta torde de vara synbara om man framför sig har papper från början och slutet av en och samma tillverkning eller från flera tillverkningar där samma form har använts. I alla fall kan man inte komma ifrån att

i n g e t h a n d f o r m a t p a p p e r s a r k ä r i d e n -
t i s k t l i k a m e d e t t a n n a t .

Om vi trots detta önskar tala om lika eller identiska vattenmärken, så måste vi bestämma oss för vilka skillnader vi skall förbigå och vilka som skall anses gälla som utslagsgivande inom filigranologien.

PRESSE, LIBERALISME OG TREMASSEPAPIR I DET NITTENDE ÅRHUNDRETS NORGE

Av Gunnar Christie Wasberg

I

De eldste "aviser" i Europa skal visstnok være utkommet i Belgia og Tyskland en gang først på 1600-tallet. En slik måte å distribuere nyhetene på var en mer rasjonell ordning enn utropere, oppslag, kurérpost eller personlige brev. Det var bare nyheter man beskjefteget seg med, den politiske sensur var streng i de fleste land. Men i England hvor ordskiftet var mer fritt, begynte man omkring 1750 å dele avisen i tre deler: lederen, nyhetene og annonsene. "The Times", stiftet i 1785, skulle snart vokse seg frem til et blad som ble utbredt over hele verden.

I Norden var forholdene langt fra så gunstige som i England. Danmark fikk sin første daglige avis i 1831, det var "Berlingske Tidende", som inntil da hadde kommet 4 ganger i uken. Den danske presse har imidlertid sine aner et par hundre år lenger tilbake, de mange byer og den livlige handel befordret interessen for nyheter og annonser.

Hvor helt annerledes var da ikke situasjonen i Norge. Vi hadde knapt noen by som kunne sies å være landets administrative og kommersielle sentrum, og de mest opplyste, embedsmennene, satt ensomme og isolerte og lengtet til sin studietids København, begivenhetenes sentrum og dannelsens høyborg i tvillingrikene. Men det grodde under overflaten, også i Norge. Det attende århundre var en rik økonomisk oppgangstid, luften var svanger med nye, dengang revolusjonerende ider som fenget hos de mer opplyste. Da Norge i 1814 fikk sin grunnlov, hadde de styrende derfor et visst økonomisk og idémessig fundament for sin handlemåte. Allerede en god stund før, det var i 1763, hadde endog landet fått sin første ordinære avis, Norske Intelligenz-Seddel.

Også i Norge hadde det imidlertid vært en nokså lang utvikling før man fikk den første virkelige avis. Man hadde således hatt flyveblad, særlig i forbindelse med kongebesøk og krigsbegivenheter. Likevel skulle det komme til å være svært lenge før avisene slo igjennom og ble en del av folkets daglige liv.

I Grunnloven er tatt inn en paragraf, det er nummer 100, om pressefrihet. Det skulle likevel ta sin tid før pressen for alvor tok til å gjøre seg gjeldende. De første ti-år etter 1814 var uhyre vanskelige, også pressemessig sett. Først i 1830-årene kom en oppgang og med den et lettere arbeidsmiljø for avisene. På en måte har vanskelighetene for pressen vært av en totalt annen karakter i Norge enn i en rekke land. Vi fikk tidlig pressefrihet i motsetning til størstedelen av det øvrige Europa, hvor man måtte kjempe hårdt med myndighetene. Den norske presse derimot måtte stri med nærmest uovervinnelige økonomiske vanskeligheter, og svært mange dyktige skribenter har ofret tid og penger på foretagender som fikk en kort levetid.

1840-årene derimot representerer et gjennombrudd for en opinionsdannende og slagkraftig norsk presse. Ser man dens vekst i en større sammenheng, kan man si at den er et ledd i den utvikling som Grunnloven hadde skapt betingelsene for. Frengangen skulle da også gå videre med akselererende fart. I året 1814 skal det ha kommet ut 8 aviser og tidsskrifter, av disse må 7 regnes som aviser. I 1848 utgjorde antallet 59, hvorav 40 aviser. Til sammenligning kan anføres at det i 1950-årene utkom ca. 200 aviser, foruten en mengde tidsskrifter og blad. Dette viser for såvidt en

interessant utvikling. Når økningen av tidsskrifter har vært så mye større - relativt sett - er det klart at årsaken er å finne i et stadig mer differensiert faglig behov på de forskjellige felter. Avisene derimot får en større lesekrets ved bedre kommunikasjoner, og ved at flere og flere mennesker blir interessert i å følge med i det som hender utenfor deres egen krets.

Slik kan vi ofte i historien konstatere at en bestemt samfunnsstruktur følges av en nær korresponderende tankeretning. De forandringer som fant sted i Norge fra midten av førrige århundre, var for det meste resultater av dyptgripende krefter ute i Europa. Men de gav seg likevel spesielle utslag hos oss, og da som nevnt ikke minst i pressemiljøet. Vi kan skille mellom tre utviklingstendenser, en idémessig impuls, politikernes iver for næringslivets sak, og som en tredje faktor: de nye tekniske muligheter som også skulle fræmme en mer effektiv presse.

Før 1814 hadde de såkalte "merkantilistiske" teorier vært nøye forbundet med cneveldets sentraliserte økonomiske politikk. Liberalismen er like karakteristisk for den begynnende industrialisme. Adam Smiths teorier bredte seg fra slutten av syttenhundretallet som ringer i vannet til et stadig mer industrialisert Europa og Nord-Amerika. Den strukturendring som fant sted i 1840-50-årene hadde derfor sine europeiske røtter i decennier tilbake.

For Norges vedkommende kan vi trekke paralleller, uten å finne noen skjematisk sammenheng med europeiske forhold. Vi hadde intet toneangivende politisk aristokrati, bare en relativt velstående embetsstand. Derimot representerte vår industri, og da særlig jernverkene, en aristokratisk tradisjon, hvor "Homo novus"-typen aldri ville finne innpass. Nedgangsårene hadde taert hardt på dette miljø. Mange av dets representanter var isteden blitt embetsmenn. Som vi har konstatert, kunne dette tallmessig beskjedne embetssjikt aldri utvikle en toneangivende presse med noe større opplagstall.

Derimot hadde det nye, voksende handels-, skipper og småborgermiljøet fra 1840-50-årene langt tydeligere paralleller ute i Europa. Både her hjemme og der ute finner vi den karakteristiske konstellasjon: økonomisk og politisk liberalisme - sosial omdanning - kulturelt frisinn. Innenfor den europeiske presse er det her lett nok å finne paralleller til de mange oppdukkende aviser.

Den store fremgang for avisene, som for en vesentlig del nok bunnet i de endrede sosiale forhold, gav seg også uttrykk i en djervere redaksjon. "The Times" gikk her i spissen under ledelse av den berømte avisfamilien Walther. Dette organet som nu i generasjoner har representert det typisk konservative i presseverdenen, stod fra først av i bresjen når det gjaldt forbedret nyhetstjeneste og typografisk utstyr, men ganske særlig var det fremgang på det tekniske område.

Historien om "The Times" og dens utviklig gjenspeiler i det hele vesentlige trekk av verdens pressehistorie. Andre større konservative eller liberale storaviser som "The Daily Telegraph", "New York Herald", den franske boulevardavis fra 1854, "Le Figaro", for bare å nevne tre typiske organer, gjorde derimot sine innhugg også i de store masser.

Vi kan uten å presse skjemaet for sterkt i Norge fremheve Den Constitutionelle, videre også nevne Morgenbladet og et par andre blad som baerere av "Times"-tradisjonen i siste halvdel av det nittende århundre.

Samtidig får vi også hos oss en lang rekke organer med tydelig appell til et noe bredere publikum. Aftenbladet, som inntok en dominerende holdning i 1860-70-årene, ble fulgt av en rekke andre organer, av konser-

vativ eller liberal karakter.

Som en tredje gruppe bør vi fremheve de blad som hadde naer tilknytning til landsmålskultur, religiøse bevegelser, bondereising og arbeidernes organisasjoner. Det dreier seg om et stort antall og de gir til sammen uttrykk for nyanser i det nittende århundres debatt. Det kan her vaere grunn til å huske at nettopp i århundrets siste del utviklet bonde- og fiskerstaten Norge seg til en av verdens fremste sjøfartsnasjoner og samtidig vokste industrien jevnt og sikkert.

Mange andre faktorer, og da ikke minst de politiske partidannelser og unionsforholdet til Sverige, bidrog til å skape dette livlige presse-miljø.

Forts. i nästa nummer av NPH-Nytt.

Med detta nummer av NPH-Nytt följer ett postgiroinbetalningskort avseende årsavgiften för år 1975. Årsavgiften, som är oförändrad (Skr 15:-), torde vänligen omgående inbetalas per postgiro nr 85 60 71 - 6

Fören. Nordiska Pappershistoriker
c/o Liljedahl
Nockebyvägen 33
161 40 BROMMA

De av våra medlemmar som redan inbetalat sin årsavgift torde vänligen lämna denna anmaning utan avseende.